

УДК 599.742.4 (477.7)

Роман Є. Г.

**КАМ'ЯНА КУНИЦЯ ТА БОРСУК У НИЖНЬОМУ
ПРИДНІПРОВ'І: МІСЦЯ ПОМІШКАННЯ,
ЧИСЕЛЬНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ ЕКОЛОГІЇ**

Представники родини куницевих (Mustelidae) розповсюджені досить широко і нині мешкають на всіх континентах, окрім Антарктиди. Види цієї родини населяють майже усі типи наземних біотопів і зустрічаються у деяких водних екосистемах. Користуючись поняттями еволюційної біології, можна стверджувати, що родина куницевих є прогресивною групою. У той же час необхідно зазначити, що, як і інші хижаки, куницеві є дуже чутливими до антропогенного впливу.

Внаслідок цієї діяльності один підвид (деякі систематики вважають його видом) — морська норка *Mustela vison macrodon* — винищений повністю, чисельність інших видів і підвидів значно зменшилась, а їх ареали — скоротились. Такі зміни тривають і зараз у різних частинах світу, у т. ч. і в Європі. Дуже рідкісними, зокрема, стали європейська норка (*Mustela lutreola*) і перегузня (*Vormela peregusna*).

У такій ситуації досить важливими є відомості про види, які змогли пристосуватись до антропогенного впливу і чисельність яких навіть зростає. За нашими даними, на території півдня України до таких видів належать куниця кам'яна (*Martes foina*) і борсук звичайний (*Meles meles*). У попередніх публікаціях [3, 4] автором вже були наведені деякі дані про територіально-біотопний розподіл цих видів. Дана стаття присвячена як чисельності і розповсюдженню цих видів, так і пристосуванню їх до існування в умовах різноманітних ландшафтів (у т.ч. антропогенних).

Матеріал зібрано у південній частині Нижньодніпровського регіону на території Херсонської та, у меншій мірі, Миколаївської обл. Основна частина даних здобута у польових умовах, при цьому використано такі методи, як стеження (по снігу, по піску та по вологому ґрунту) та дослідження сховищ. Деякі відомості отримані від кореспондентів при безпосередньому спілкуванні. В роботі описано умови регіону і стан популяції кам'яної куниці та борсука на цій території.

Правобережна територія Каховського водосховища є досить своєрідним мікрорегіоном, природні умови якого сформувались в результаті як природних процесів, так і антропогенних змін. Основну частину цієї території складають агроценози (у т. ч. пасовиська) із досить розвинутою системою зрощування та великою кількістю лісових смуг. У балках насаджено масиви з листяних дерев, значна частина верхнього (а подекуди - і нижнього) краю берегового урвища засаджені деревами та чагарниками. На цій території куниця кам'яна і типовим мешканцем, хоч і зустрічається, в основному, біля населених пунктів (табл. 1).

Таблиця 1. Чисельність кам'яної куниці та борсука в Нижньому Придніпров'ї.

Територія	Площа	Вид	Чисельність (екз. на 1000 га)
Правобережний регіон Каховського водосхо- вища у Херсонській обл.	180–200 тис. га	куниця кам'яна борсук	? (чисельність не встановлена) 3–5
Козацькі плавні	2,4 тис. га	куниця кам'яна борсук	20–30 1–2
Плавні (дельта)	25 тис. га	куниця кам'яна борсук	0,5–1 (можливо, по- стійно не мешкає) відсутній
Олешківські піски (окрім Кінбурнської арени)	150 тис. га	куниця кам'яна борсук	1–3 1–2
Кінбурнський півострів	22 тис. га	куниця кам'яна борсук	? 3–5

Примітки: ¹ Площа Правобережжя Каховського вдсх. у Херсонській обл. обчислена за умов, що межа цієї території проходить на відстані бл. 20 км від берега. ² Для Кінбурнського півострова не вдалося встановити, чи мешкають там екзантропні кам'яні куниці (можливо, уся популяція є синантропною).

Борсук також належить до типових мешканців цих територій і відомий тут давно [1]. Зустрічається в основному в агроценозах. У Нововоронцовському і Бериславському р-нах чисельність борсука помітно зросла на початку 90-х рр. ХХ ст. Ймовірно, що це було пов'язано із зростанням обводненості території, бо у попередні роки кількість та загальна довжина зрошувальних каналів у цих місцях помітно збільшилися. Варто уваги, що на цієї території борсук досить часто оселяється на курганах — їх поверхня не заливається водою під час дощів і танення снігу.

Нижньодніпровські плавні розташовані у північно-західній частині Херсонської обл., межами цієї території є гребля Каховської ГЕС та Дніпровський лиман. У даний час Нижньодніпровські плавні є єдиною досить великою ділянкою екосистем пониззів Дніпра, які збереглися у відносно малозміненому стані. Загальна площа плавнів близько 42 тис. га, за особливостями рельєфу, структурою та розташуванням рослинних ландшафтів (біотопів) плавні Нижнього Дніпра поділяються на 2 частини: на передгірлову та дельтову.

У передгірловій частині плавні є досить лісистими (доля залісених територій складає 30–60 %) і представлені, в основному, плавневим лісом з верби білої (*Salix alba*), осокора (*Populus nigra*) та інших дерев. Ця особливість властива переважно для верхнього масиву Нижньодніпровських плавнів — Козацьким плавням, які знаходяться у передгірловій частині пониззя Дніпра неподалік від греблі Каховської ГЕС — у міжріччі річок Козак і Дніпро, доля залісеності тут біля 60 %.

Менші ділянки плавневого лісу зустрічаються трохи нижче уздовж течії р. Дніпро — на деяких островах у міжріччі річок Дніпро і Кринка (Кринківські плавні); ще нижче за течію площа лісових масивів стає ще меншою. У цілому від верхньої частини пердгірлової ділянки плавнів до її нижньої частини і далі до дельти рельєф стає більш низьким, тому лісистість зменшується, площа (та доля від загальної площини) очеретяних та осиково-очеретяних боліт збільшується.

Дельта являє собою, в основному, сукупність островів, у яких внутрішні частини її низькими, залитими водою заростями очерету та осик. Тільки невеликі узбережні ділянки території цих островів і відносно високими. Звичайно ці ділянки вкриті заростями чагарнику та лісовими смугами з верби білої та деяких інших дерев.

У різних ділянках плавнів чисельність кам'яних куниць дуже неоднакова. У Козацьких плавнях щільність популяції кам'яної куниці є, вірогідно, однією з найвищих у Азово-чорноморському регіоні (табл. 1). Тут вона, безумовно, її найбільш чисельним видом куницевого. Також досить численною вона є у Кринківських плавнях; на територіях, які знаходяться нижче (за течію) кількість кам'яних куниць помітно знижується і у дельті чисельність цього виду її значно меншою, ніж чисельність ласки (*Mustela nivalis*) та горностає (*M. erminea*).

За нашими даними, у плавнях дельти кам'яні куниці не мешкають постійно — найбільш вірогідно, що вони тут шукають здобич. Сховища ж цих тварин знаходяться у населених пунктах, і тому сліди куниці не зустрічаються далі ніж за 2–3 км від цих населених пунктів.

Враховуючи особливості різних ділянок плавнів, такі відмінностей у біотопічному розподілі кам'яних куниць не є випадковими. По-перше, у плавневому лісі — у Козацьких та у Кринківських плавнях є велика кількість місць, які кам'яна куниця може використовувати як сховища. Такими місцями її дупла дерев та купи дров та хмизу у лісі. По-друге, Козацькі та, у меншій мірі Кринківські плавні являють собою плавні так званого суходільного типу з великою кількістю високих сухих місць. У плавнях, які знаходяться нижче по Дніпру кількість сховищ значно менша (бо менша лісистість території); значно менше тут також сухих місць, придатних для існування кам'яної куниці. Тому й чисельність тварин у цих місцях незначна.

Борсук у плавнях практично не мешкає постійно і досить рідко зустрічається навіть у плавневому лісі Козацьких плавней. У дельті ж зустрічі з борсуком її ще більш рідкісними. З огляду на біологічні особливості цього виду такі зустрічі являють собою, безумовно, результати випадкових появ цих тварин у плавнях.

Нижньодніпровські піски складаються з 7 піщаних ділянок (арен), які виникли в результаті геологічної роботи р. Дніпро у плейстоценовому та голоценовому періодах [2].

Внаслідок залісення Олешківських пісків у 2-й половині 20 ст. більша частина піщаних арен була вкрита лісовими масивами. Ці масиви представлені, в основному, насадженнями з сосни звичайної (*Pinus silvestris*) та сосни кримської (*P. pallasiani*). На периферійних ділянках та, подекуди у центральних частинах лісів її насадження з листяних видів дерев. Значна частина соснових лісів (не менш як 70 %) знаходиться на різних стадіях всихання.

Незалісені території представлені, в основному, сухими ділянками із ксерофільною рослинністю. Окрім того, зустрічаються також листв'яні гайки, невеликі озера та очеретяні зарості. Ці лісові формації та водноболотні угіддя є своєрідним біоценотичним реліктом, залишком великих лісових масивів та вологих екосистем, які вкривали значну частину території Олешківських пісків (не менш як 50 %) у минулому.

Дуже своєрідною територією є Кінбурнський півострів, на якому залісені та незалісені території стикаються з навколководними біотопами Дніпро-Бугського лиману. Внаслідок близькості великої водойми та особливостей геологічної будови навіть у посушливі роки загальна обводненість Геройської піщаної арени значно вища, ніж аналогічний показник інших арен. Тому відсоткове співвідношення площини природних листв'яних гайків, прісних озер та водно-болотних екосистем до площини усієї Кінбурнської арени ї тут значно більшим, ніж аналогічний показник на інших аренах Олешківських пісків.

Кам'яна куниця є одним з типових, хоч і нечисленних мешканців штучних лісових масивів цих пісків (табл. 1). За даними автора, існують 2 способи використання цих угідь кам'яними куницями. Значна частина тварин влаштовує свої сховища поблизу лісу у населених пунктах, у цих сховищах тварини знаходяться удень. Уночі куниці пересуваються по лісі та полюють на тварин. У деяких випадках хижак використовує для сховища купи хмизу у лісі і полюють також у лісі. За нашими даними такі сховища (купи хмизу) не є постійними.

Необхідно зазначити, що продуктивність цих лісів є дуже низькою. За результатами 4-річних досліджень автора, чисельність мишоподібних гризунів тут у 5–10 разів нижча, ніж у плавнях. Але все ж кам'яна куниця тут мешкає і є звичайним, хоч і нечисленным видом цих екосистем. Відомо досить багато даних про те, що у лісах Нижньодніпровських пісків одним із видів, на які полює куниця, є акліматизована у 1980-х рр. білка звичайна *Sciurus vulgaris* [3]. Отже, і в цьому кам'яна куниця змогла пристосуватись до наслідків діяльності людини.

За даними В. І. Абеленцева [1] до 1960-х рр. ХХ ст. включно борсук на Херсонщині був рідкісним. Це підтверджується і результатами опитувань місцевих жителів Лівобережжя Херсонщини. Ці кореспонденти не пригадують, щоб борсук зустрічався у Нижньодніпровських пісках раніше 1960-х рр. У ці роки тут внаслідок облісіння вже сформувалися лісові масиви, і саме у ці роки, за багатьма повідомленнями, Нижньодніпровські піски почав заселяти борсук. Піщані арени борсук заселяв з півночі-сходу на південь-захід, униз вздовж течії Дніпра. Зараз цей вид став одним з мешканців Нижньодніпровських пісків. На більшій їх частині він є звичайним, але нечисленным видом (табл. 1).

На Кінбурнському півострові щільність популяції борсука є помітно більшою (табл. 1). Такі відмінності пояснюються, на нашу думку, декількома причинами. По-перше, внаслідок описаних вище особливостей даної території вода на Кінбурнському півострові більш доступна для диких тварин, ніж на інших аренах Нижньодніпровських пісків. По-друге, саме внаслідок значної обводненості Кінбурнської арени тут росте значна кількість рослин-мезофітів та рослин-гігрофітів, деякі з них є досить важливими компонентами живлення борсука [1].

Окрім того, на цієї арені мешкає велика кількість видів безхребетних, щільність популяцій яких також досить велика — а безхребетні є важливими кормовими об'єктами борсука [1]. Отже, наявність прісної води діє як фактор, який сприяє існуванню даного виду двома шляхами: безпосередньо і через підвищену кількість кормів.

Щодо кам'яної куниці, то необхідно спеціально зупинитися на специфічній особливості екології цього виду — високому ступені сінантропізації. Ця особливість була відмічена для різних регіонів [1]; у Нижньому Придніпров'ї куниця кам'яна також і високо сінантропізованим видом. Як про це вже згадувалось, у багатьох випадках помешкання кам'яної куниці пов'язане з населеними пунктами.

В основному кам'яні куниці оселяються у селах, селищах та невеликих містах. Як сховища вони використовують горища одноповерхових будівель, надаючи перевагу тим місцям, де люди постійно не живуть - нежилым будинкам, крамницям, господарчим будівлям. Проте нам відомо досить багато випадків, коли кам'яні куниці оселялись і у жилих будинках — одноповерхових, рідше — у двох або багатоповерхових. Найчастіше сховища цих тварин знаходяться неподалік від околиць населених пунктів — не далі ніж на відстані у 1–2 км. від якихось біоценозів чи сільгоспугідь. При цьому тварини удень знаходяться у своїх сховищах у населених пунктах, а вночі вони шукають здобич у лісах, плавнях і т.д.

За систематичним положенням та біологічними особливостями в цілому кам'яна куниця та борсук помітно відрізняються один від одного, але обидва види досить добре пристосувались до існування в умовах антропогенного впливу. Можливо, така ситуація пояснюється тим, що і кам'яна куниця і борсук мають дуже характерні біологічні особливості - вони є усеїдними видами-поліфагами, і, водночас, досить добре пристосовуються до існування у різноманітних екосистемах.

Подяка

Автор висловлює щирю подяку старшому науковому співробітнику Інституту зоології НАН України І. В. Загороднюку за сприяння у опублікуванні цієї статті.

Література

1. **Абеленцев В. І.** Куниці. – Київ: Наукова думка, 1968. – 280 с. – (Фауна України. Том 1, вип. 3).
2. **Гордиенко И.** Олешковские пески и биоценотические связи в процессе их зарастания. – Киев: Наукова думка. – 245 с.
3. **Роман Е. Г.** Результаты акклиматизации и особенности экологии белки обыкновенной в южной части Нижнего Приднепровья // Экосистемы дикой природы. – Одесса, 1995. – С. 30–33.
4. **Роман Е. Г.** Млекопитающие семейства куньих (Mustelidae) Азово-Черноморского региона Украины // Вестник зоологии. – 2000. – Suppl. N 14/1. – С. 129–135.

Summary

Stone marten and badger in the Lower Dnieper territory: habits, number, features of ecology. — **Roman Ye. G.** — There are data about territorial and biotopic spreading of stone marten *Martes foina* and badger *Meles meles* in the Lower Dnieper territory in this article. In spite of the differences between these species, stone marten and badger have some common features of ecology. One of these features is adaptation for inhabitation in the conditions of man activity.